JURA MEDARIĆ

EKONOMSKI I SOCIJALNI ODNOSI U ISTRI 1918—1923. GODINE

UVOD

Povijesno objašnjenje ekonomskih i društvenih odnosa u Istri od 1918. g. do 1923. g. vršim na podlozi njihovog genetičnog opisa, tj. poznavanja načina njihovog postanka i društveno-ekonomskih zakona njihovog kretanja u novijoj ekonomskoj i socijalnoj povijesti Istre.

Tako kratko razdoblje neposredno nakon Prvog svjetskog rata moguće je objasniti jedino promatranjem stanja tih odnosa u posljednjim godinama redovnog razvoja prije rata i tendencija koje su značajne za tadašnja ekonomska i društvena kretanja.

Cilj je referata da na podlozi nove povijesne situacije do koje dolazi u Istri u to doba (1918. g. do 1923. g.) u oblasti ekonomsko-socijalnih odnosa utvrdi povijesni smisao tog razdoblja za daljnji razvoj tih odnosa u istarskom društvu.

Osebujni karakter istarskog društva zahtijeva da se opseg pojma »socijalni odnosi« u ovom referatu proširi i na pitanje kulturnih odnosa kao i na niz suprotnosti koje izviru iz odnosa istarskog sela i istarskog grada.[1] Postoji, naime, uska međuzavisnost između tih odnosa, te etnički, ekonomski i socijalno heterogenog stanovništva istarskog sela i istarskog grada.[2]

---

[1] »Tako će ova borba za slobodu kulturnog razvoja našeg naroda u Istri postati protivteža političkoj i ekonomskoj ekspanziji talijanske buržoazije u Istri, sadržavati će tendencije društvene i ekonomske što je bilo karakteristično za sve moderne nacionalne pokrete politički i ekonomski iskorištavanih naroda«. (Mate Balota, Proza i poezija, Rijeka 1959, str. 121—122).

[2] »Kroz duge vijekove merkantilni krugovi grada iskorišćavali su selo. Borba sela protiv grada u Istri imala je u prošlim vremenima dvostruku notu: socijalnu i nacionalnu. Ali u toku razvoja selo je penetriralo u grad, grad se obnavljao seljačkom krvlju. Tako su nastajali nominalni Talijani u gradu

I. ISTARSKO DRUŠTVO

Da bi se shvatili ekonomski i socijalni odnosi u Istri u spomenutom razdoblju potrebno je imati u vidu posebna obilježja Istre i istarskog društva u početku Prvog svjetskog rata, odnosno pri njegovom završetku.

Istra je zemlja vjekovnog naseljavanja i prema tome zemlja naselbinskog (kolonizacionog) tipa. Ona je evropska polukolonijalna zemlja izdvojena od svoje zemlje-matice s izrazitom ekonomskom i političkom zavisnošću od druge evropske zemlje, kao i zemlja s agrarnom društvenom strukturom. Ovo posljednje obilježje vidi se po prevladavanju proizvodnih odnosa i po brojnosti stanovništva što živi od poljoprivrede. S obzirom na proizvodne snage u agraru i proizvodne odnose koji u njemu vladaju možemo Istru smatrati kao zemlju s agrarnim društvom.

Nema sumnje da su se sve te komponente Istre odrazile kao jedinstveni kompleks osobina Istre i njenog stanovništva u većoj ili manjoj mjeri. Zbog kratkoće izražavanja i zbog toga da pojednostavim obilježja Istre i njenog društva govorim o istarskom društvu kao društvu naselbinskog i polukolonijalnog tipa, te agrarnog tipa. Radi se razumljivo o idealiziranom društvenom tipu, o idealnom modelu koji bi trebao imati određenu heurističku (spoznajno-teoretsku i istraživačku) vrijednost. Referat nema za zadatak da polazeći od takvog modela dokaže sada i punu opravdanost njegovog teoretskog sadržaja, da radnu hipotezu dovede do razine znanstvene teorije.

Kao društvo naselbinskog tipa istarsko društvo je nakon tisućljetne isprekidane raznovrsne kolonizacije (među oblicima koje ima sigurno razlika koje se ovdje zanemaruju!) koja se vrši s raznih strana dočekalo početak Prvog svjetskog rata kao etnički i nacionalno heterogeno društvo. Radi se o hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj nacionalnoj komponenti. Imaju se prema tome u vidu glavne etničke grupe koje naseljavaju Istru dolazeći ovamo u povijesno jače zapaženim tokovima, iako je bilo stanovništva koje je dolazilo sporadično, u manjim grupama i u svom kretanju u Istru bilo raznovrsno motivirano. Glavne struje ostavile su do današnjeg dana snažne tragove u etničkoj i nacionalnoj slici sadašnjeg stanovništva.[3] Bilo je pokušaja kolonizacije koji nisu ostavile

---

seljačko-slavenskog porijekla. A kada je rastao u gradu broj onih koji nisu živjeli od eksploatacije sela, tako su se selo i grad u stvarnosti više približavali«. (M. Balota, n. dj., str. 378).

[3] »Samo narod, stari naš slovinski, hrvatski narod, koji je nadživio Gote i Bizantiju, Franke i Langobarde, austrijsko-njemačke barune i umiruće anemične građane mletačke epohe, Austriju... uvijek je tu, uvijek na zemlji, s nogama duboko zakorijenjen u njoj i organski vezan s njom, s tim svojim dolinama i glavicama, docima i ogradama, šumama i bregovima, narod koji hiljadu godina nije tu uzmakao ni pred kime ni pedlja. Samo se njegova pokoljenja tu redaju, pravilno, prirodno i zakonito«. (M. Balota, n. dj., str. 429).

jačih tragova, Takva je autrijsko-njemačka kolonizacija, talijanska kolonizacija seljaštva ili radničkih grupa između 1918. i 1923. g. pa i kasnije.[4]

Kad je riječ o polukolonijalnom karakteru istarskog društva ima se u vidu da je vladanje Venecije, Austrije i Italije (od 1918. do 1923. g.) u Istri bile ne samo vršene u interesu ovih istarskih gospodara, nego da su i sam način i primjenjena sredstva u toku te dominacije imale za Istru takve posljedice kao što su njena politička i ekonomska izolacija,[5] jednostrani razvitak istarske ekonomike, jednostrano korištenje njenog geografskog prostora i sveg onog što ga je ispunjavalo (geografski položaj, stanovništvo, prirodna bogatstva), da je od toga trpjelo, iako u nejednakoj mjeri, sve stanovništvo Istre bez obzira na nacionalno-etničku pocijepanost. Pri tom se naglašuje da je istarsko društvo — evropsko društvo, što samo po sebi, bez neke dublje analize ukazuje na razlike u odnosu na polukolonijalni karakter nekih vanevropskih društava.

Kad je riječ o istarskom društvu kao agrarnom društvu, tada se ne želi reći da Istra nije osim seljaštva i poljoprivrede imala i radništva i buržoaziju, te njihove različite slojeve, zatim industriju ili druge privredne grane,[6] već jedino da je dominantnu ulogu do pred Prvi svjetski rat u Istri imalo seljaštvo i poljoprivreda i to takvu ulogu koja itekako prelazi okvire čisto ekonomskog razmatranja i značenja.[7] Upravo se o tom značenju radi i to u kontekstu razdoblja o kojem sam pozvan da kažem nekoliko riječi. Štoviše kad je riječ o socijalno-psihološkim svojstvima

---

[4] »Iako u drugom vremenu, u drugom gospodarskom sistemu, no po daleko većem razvitku proizvodnih snaga i pri kapitalističkim proizvodnim odnosima, Austrija je od 1846. dalje stvarala također od Pule koloniju... Kolonijalni karakter afirmacije Austrije u Puli bio je u tome, što se u Pulskom zalivu stvarala njemačko-austrijska jezgra stanovništva, pretežno vojnog, ali i civilnog, koje je držalo u rukama kasu i radna mjesta. Novo kolonizirano stanovništvo iz dalekih strana Austrije nije nigdje imalo teritorijalnih veza sa svojim geografsko-nacionalnim područjem. To novo stanovništvo trebalo je da stvori ne samo vojnu, nego i političku bazu, koja bi zatim poslužila kao siguran potporanj i stup za most koji će ovu bazu povezati s njemačkim nacionalnim područjem u Štajerskoj i Koruškoj.« (M. Balota, n. dj., str. 423—424).

[5] »Dalmacija i njen promet, Istra i Slovenija imale su biti vezane uz prugu Beč—Trst i uz austrijski promet i izolirani od Hrvatske i Slavonije. Rijeka je dobila željezničku prugu, luku i trgovinu jer je bila oduzeta Hrvatskoj i pripojena Madžarskoj da posluži trgovačkoj ekspanziji Madžarske preko mora«. (M. Balota, n. dj., str. 465).

[6] Vidi širi pregled privredne, profesionalne i klasne strukture Istre uoči Prvog svjetskog rata u studiji Vjekoslava Bratulića, Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda, II. Materijalna osnova društvenih snaga za vrijeme narodnog preporoda, str. 293—296 i III, Neka osnovna klasna obilježja društvenih snaga, str. 296—297, Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, str. 289—334.

[7] »Interesantna je činjenica da je društvena podijeljenost bila skoro na vlas ista kao i nacionalna, da je Istra podijeljena po narodnosti isto onako kao i po zanimanju. Hrvati (i Slovenci na sjeveru i sjeverozapadu) su seljaci, dok su Italijani isključivo građani i pripadnici gradskih zanimanja: trgovci, obrtnici, sitni obrtnici, ribari, radnici, činovnici. Neznatan je broj sela u kojima su Talijani u većini, a tako je razmjerno malen broj gradskih naselja u kojima su u većini Hrvati i Slovenci«. (M. Balota, n. dj., str. 374).

stanovništva, o njegovoj duhovnoj nadgradnji ne misli se reći da ostale klase osim seljaštva nisu pokazivale takva svojstva karakteristična za razne društvene zajednice. Smatrao sam da je činjenica što ne samo da je seljaštvo, već i dio građanstva i radništva posebno u Istri tog doba pokazivao neke socijalno-psihološke osobine baš seljaštva od kojeg je tek nedavno i poteklo, od kojeg se još u nizu crta nije odvojilo, iako je s jednom nogom taj dio radništva i građanstva već zakoračio u grad i tvornicu ili arsenal, opravdavala da se apstrahira od osobina tih dijelova istarskog društva odnosno da ih se stavi u drugi plan.

Selo kao posebna sociološka zajednica s posebnim načinom života oblikuje unutar raznovrsnih etničkih dijelova istarskog društva raznovrsne oblike solidarnosti koji predstavljaju najprošireniju i najjaču koherentnu snagu tog stanovništva s odgovarajućim načinom ponašanja, posebno u časovima nacionalne opasnosti ili nacionalnih kriza. To posebno vrijedi za hrvatsko seljaštvo u Istri tog doba.

Posebna tipološka crta istarskog društva kao agrarnog društva je u tome što kod njega poznata suprotnost između sela i grada koja se pojavljuje kao posljedica društvene podjele rada poprima osim obilježja ekonomskog i socijalnog odnosa i neka druga obilježja kao što su etničke, kulturne i nacionalne razlike i suprotnosti.[8] Prema tome u Istri suprotnost između sela i grada interferira sa socijalnom, ekonomskom suprotnošću i sve druge suprotnosti pojačavajući na taj način na jednom polu tog društva (hrvatski i slovenski dio) već i onako snažno izražen karakter agrarnog društva, a na drugom polu (talijanskom, kasnije i njemačko-austrijskom) izrazite crte urbanog načina života, zanimanja i ponašanja.

II. EKONOMSKI I SOCIJALNI ODNOSI U ISTRI UOČI PRVOG SVJETSKOG RATA

Ekonomski i socijalni odnosi koje nalazimo u Istri uoči Prvog svjetskog rata nastaju na podlozi slabe razvijenosti proizvodnih snaga i zaostalih načina proizvodnje, posebno u poljoprivredi. Uoči rata u Istri nalazimo poljoprivredu kao glavnu ekonomsku granu. U njoj preteže sitni i srednji seljački posjed koji je uoči rata već uglavnom ekonomski samostalan, dok je seljaštvo u svom malom dijelu ekonomski vezano još uvijek s radom na tuđoj zemlji. Taj rad daleko je pretežno vršen u posebnim odnosima nekapitalističkog radnog odnosa, s jakim primjesama feudalnih crta (naturalna i radna renta).

---

[8] »Kolektivni život nacionalno jedinstvenih i čistih sela stvarao je sigurno uporište narodne obrane i za one njegove stanovnike koji nisu mogli živjeti samo od zemlje. Ako su radili u rudniku, u tvornici, na cesti, u gradu, na moru, ako su bili i u najamnom odnosu, ali su ostajali stanovnici hrvatskih sela, oni su se podvrgavali utjecaju sela i zakonima života seoskog kolektiva, napajali su se duhom otpora kolektiva i prenosili su taj duh otpora na djecu, na mlađe naraštaje«. (M. Balota, n. dj., str. 518).

Tako dugo zaostajanje polufeudalnih crta u agrarnim odnosima Istre objašnjavam s jedne strane tzv. pruskim načinom rješenja agrarnog pitanja u Istri 1848. g., zatim tzv. pruskim putem razvoja kapitalizma u istarskom agraru, te dugotrajnom tradicijom kolonata, odnosno kolonatskog proizvodnog odnosa u istarskoj poljoprivredi.[9]

Osim toga jedan dio sitnog seljaštva veže ekonomski svoj rad u poljoprivredi s radom izvan poljoprivrede pokazujući kod toga neke izvanredno značajne socijalno-psihološke i sociološke pojave,[10]

Ostale privredne grane (industrija, obrt, trgovina, pomorstvo, turizam i rudarstvo) razvijene su puno slabije, ali i ovdje namjerno zanemarujemo ulaženje u njihove kvantitativne i kvalitativne odnose.

Polukolonijalni karakter istarskog društva daje novu komponentu sporom i slabom razvoju kapitalizma ne samo u agraru, već i u industriji i drugim privrednim granama, što sa svoje strane samo pojačava potrebu i nuždu seljaka da ostaje na svojoj zemlji koje za velik broj seljačkih gospodarstava ima premalo. Seljak uglavnom zadržava bilo naturalni karakter svoje ekonomike ili da prelazi na jednostavnu robnu proizvodnju orijentirajući se postupno sve više i više na tržište. Spor razvoj kapitalizma ne omogućuje jači razmah unutrašnjeg tržišta, što je samo drugi izraz za nerazvijenost kapitalizma u Istri i to u širinu i u dubinu.

Na bazi sitne i srednje industrije, dok krupne industrije gotovo da i nema, nastaje dio talijanske industrijske buržoazije. Drugi njen dio stvara se u oblasti bankarstva, trgovine i pomorstva ili se regrutira iz redova birokracije ili slobodnih zvanja. U cjelini je talijanski dio istarskog društva ekonomski i klasno socijalno više izdiferenciran u izrazito kapitalističkom smislu, pa je i klasna polarizacija unutar tog dijela istarskog društva snažnija.

Hrvatska buržoazija u Istri počinje se stvarati srazmjerno kasno, krajem 19. st. i vrlo je slaba. Glavni joj je zapravo predstavnik buržoaska inteligencija. Najveći dio hrvatske i slovenske buržoazije iz sela i gra-

---

[9] Vidi: Jura Medarić: Historijski uvjeti razvoja sistema iskorištavanja zemljišta u Požeškoj kotlini od 1848—1886. (Prilog poznavanju »pruskog puta« razvitka kapitalizma u poljoprivredi Hrvatske i Slavonije), Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, Zagreb, 1958, str. 859—884; Branko Marušić, Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju, Jadranski Zbornik II, Rijeka—Pula, 1957, str. 237—279.

[10] Bitna značajka ekonomskih i socijalnih odnosa u Istri je specifični, osebujni karakter rada velikog dijela istarskog stanovništva koji se sastoji u potrebi sjedinjavanja istovremeno više proizvodnih funkcija i zanimanja. Ono počinje veoma rano. To je — »sjedinjenje rada na svojoj i tuđoj zemlji, sjedinjenje poljoprivrednog i ribarskog, poljoprivrednog i zanatskog, poljoprivrednog i mornarskog zanimanja, poljoprivrede i trgovine, zanata i okazionalne trgovine, zanata i ribolova, stočarstva i prijenosa (na konju) ili prijevoza robe, poljoprivrednog zanimanja i najamnog rada izvan poljoprivrede, sve te kombinacije i sjedinjenja zanimanja koja se mogu kao masovna pojava uočiti već u XIII. st. i još ranije, traju, opet kao masovna pojava ovih sedam stoljeća i do naših dana i omogućuju održavanje života i danas« (M. Balota, n. dj., str. 458—459).

da prelazi do kraja 19. st. u redove talijanske buržoazije, pa se tako s vladajućom talijanskom klasom spaja ne samo ekonomski, već i socijalno, kulturno, mentalno i politički. Početkom 20. st. taj je proces prekinut zahvaljujući stalnom jačanju i ekonomskoj konsolidaciji nove mlade hrvatske buržoazije. Može se reći da se posebno u desetljeću pred rat u Istri javlja građanstvo koje ostaje s narodom da dijeli njegovu sudbinu, njegovo dobro i zlo.

Osim privatnog sektora ekonomike Istra ima i polukolonijalni, državni ekonomski sektor vojnog karaktera koji je vezan na izgradnju i održavanje Pule kao austrijske ratne luke. Taj sektor tek neizravno djeluje na razvoj ekonomskih i socijalnih odnosa u Istri, posebno u Puli i Puljštini.[11]

Radnička klasa u Istri uoči rata razmjerno je mlada, slaba i malobrojna. Radništvo zaposleno u puljskom arsenalu poprima neke posebne osobine koje su vezane uz rad unutar državno-vojnog sektora (»arsenalci«). U cjelini radnička klasa u Istri održava još uvijek snažne veze i odnose sa selom bez obzira na to da li se radi o industrijskom radniku, mornaru, radniku u obrtu ili rudaru. Posebno to vrijedi za hrvatski dio radničke klase.

Hrvatsko-slovenski dio istarskog društva daleko je manje klasno izdiferenciran u kapitalističkom smislu. Činjenica, što tek stvorena hrvatska buržoazija najprije bježi u redove Talijana, uzrok je što stalno otupljuje tek stvorena klasna oštrica unutar pripadnika hrvatskog naroda u Istri. S druge strane različiti oblici solidarnosti koji nastaju među hrvatskim društvenim slojevima i na selu i u gradu predstavljaju posebne socijalne spone između seljaštva koje ostaje na selu, te njegovog poluproleteriziranog dijela i radništva koje je tek izmililo iz krila seljaštva. Na taj način, bez obzira na to što objektivni proces ekonomskog kretanja i društvenog raslojavanja istarskog društva dovodi postupno do stvarnog ekonomskog i klasnog udaljavanja njegovih članova, ta se pojava zbog sve snažnije nacionalne svijesti, na čijem se buđenju radi prije Prvog svjetskog rata u procesu narodnog preporoda, zatire koprenom šire nacionalne solidarnosti i šireg opće narodnog interesa (razumljivo u kontekstu tadašnjih istarskih odnosa), pa se tako i ublažuju stvorene objektivne razlike imovinske i socijalne naravi. Osim toga, to dovodi do usporenog procesa stvaranja klasne svijesti istarskog radnika, te poluproletariziranog i pauperiziranog seljaštva kao tipičnih predstavnika eksploatiranog stanovništva unutar hrvatskog dijela istarskog društva.

Borba Hrvata i Slovenaca za njihovu narodnu samobitnost i etničko nacionalno očuvanje u odnosu na talijanski i njemačko-austrijski napor da ih odnarodi odnosi im najviše borbene energije. Talijanska buržoazi-

---

[11] »Sigurno je talijanska država manje ulagala u Istru nego prije tog austrijska, ali ono što je Austrija ulagala bili su u prvom redu vojnički i mornarički objekti, ratna mornarica, vojska, brodogradnja, arsenal, tvrđave, — i sve je to bilo mnogo više izvan života naroda nego kasnija ulaganja Italije i talijanskog kapitala«. (M. Balota, n. dj., str. 516).

ja troši najviše energije u naporu da zadrži svoju ekonomsku, političku i prosvjetno-kulturnu dominaciju. Na taj način i talijanski i hrvatski dio istarskog društva, svaki sa svoje strane, zauzeti međusobnim glođenjem i borbama, objektivno olakšavaju produžavanje svog polukolonijalnog stanja.

Temeljni ekonomski i socijalni odnosi koji se formiraju u Istri sve do Prvog svjetskog rata su agrarni odnosi. Oni su najviše proširenі. Agrarno pitanje najvažnije je ekonomsko i socijalno pitanje Istre uoči Prvog svjetskog rata. Ono dotiče prirodu proizvodnih odnosa u agraru, pitanje povećanja zemljoposjeda sitnog seljaštva, pitanje vraćanja zemlje seljaku kojem je prodana za dug, pitanje zaposlenja prekobrojnog seljačkog stanovništva izvan agrara.

Agrarno pitanje u Istri nije bilo temeljito riješeno. Spor razvoj industrije, obrta i trgovine omogućavao je tek malom broju ljudi sa sela da se zapošljava izvan poljoprivrede. Drugi izlaz istarski seljak našao je u radnoj emigraciji izvan domovine. Na temeljito rješenje tog pitanja trebalo je čekati.

Veliku pomoć u bar djelomičnom rješenju svojih problema istarsko selo našlo je u zadrugarstvu koje u toku narodnog preporoda u Istri izvanredno jača. Ono je omogućilo najvećem dijelu istarskog seljaštva da se riješilo dugova, da je ojačalo i poboljšalo svoje gospodarstvo, da se moglo i proizvodno orijentirati sve više i više na tržište. Zadrugarstvo je u jakoj mjeri zaslužno i za obnovu istarskog vinogradarstva. Ojačanju i osamostaljenju istarskog sitnog i srednjeg posjeda treba zahvaliti što se istarski seljak prije rata gotovo posve izvukao ispod kolonatskih proizvodnih odnosa (kolonat, napolica, raznovrsni oblici odrađivanja i naturalne naplate za obavljeni rad na istarskom talijanskom veleposjedu). Time je u uvjetima sve skuplje radne snage ponovno otvoren problem istarskog veleposjeda koji traži i treba obilje jeftine radne snage — dakle seljaka bilo sitnog, bilo bezemljaša.

Iako sporo, kapitalizam stalno razvija i jača unutrašnje tržište. Seljački proizvodi pronalaze sve sigurniji put na takva tržišta kao što su snažne industrijsko-trgovinske aglomeracije u Puli, Trstu i Rijeci. (I ovdje apstrahiram od tržišta istarskih agrarnih proizvoda — izvan Istre).

Sumarno se može reći da su se u Istri uoči Prvog svjetskog rata očitovale slijedeće tendencije razvoja u oblasti ekonomskih i socijalnih odnosa:

— spor, ali stalni rast kapitalizma s jačanjem unutrašnjeg tržišta,

— jačanje hrvatske buržoazije, posebno njene inteligencije, te prestanak njene italijanizacije,

— snažni razvoj zadrugarstva kao sredstva za jačanje i osamostaljenje istarskog sitnog posjeda,

— gotovo posvemašnje ukidanje polufeudalnih odnosa na istarskom selu,

— sve jača kriza talijanskog veleposjeda koji ostaje bez bivše kolonatske radne snage, što mu uz još neke druge faktore otežava samostalno vođenje svoje ekonomije.

U takvom stanju i s takvim tendencijama kretanja dočekalo je istarsko društvo Prvi svjetski rat i njegov kraj.

III. EKONOMSKI I SOCIJALNI ODNOSI U ISTRI IZMEĐU 1918. I 1923. GODINE

Zamislimo li si da je istarsko društvo predstavljalo organizam ili sistem sa svojim elementima, njihovim uzajamnim vezama unutrašnjim i vanjskim (posljednje možemo apstrahirati zbog već ranije pretpostavke da je taj sistem izoliran zahvaljujući svom polukolonijalnom stanju!), tada je rat djelovao u smislu labavljenja i slabljenja tog sistema, kao što biva kad je riječ o takvim društvenim potresima. On je potencijalno ipak ostavio taj sistem da traje.

Kraj rata s naglom promjenom državne vlasti značio je početak prestrukturacije čitavog sistema. Neki se njegovi elementi gube, a drugi ostaju, a među ovima se stvaraju nove veze, novi odnosi, nova međudjelovanja i međuzavisnosti. Ništa nije prirodnije za takav sistem nego da se među preostalim elementima počinju osposobljavati veze druge kvalitete, ponegdje čvršće, a ponegdje slabije. Tamo gdje je ugroženost sistema ili podsistema bila veća nastupale su i čvršće veze, kao što je to bilo u slavenskom podsistemu istarskog društva. Taj mehanizam djeluje silom gotovo prirodnog zakona.

Ako se prema tome treba govoriti o ekonomskim i socijalnim odnosima u Istri između 1918. g. i 1923. g. tada treba u prvom redu uputiti na proces stvaranja novih odnosa u ekonomskoj i društvenoj strukturi Istre.

1. Opće promjene i posljedice izazvane ratom

Rat je prekinuo normalni razvoj istarskog društva i doveo do promjene državne vlasti. Posljedice rata u Istri bile su raznovrsne. Neke su se odrazile na istarsko društvo u cjelini, a neke jače ili slabije na pojedine njegove dijelove. Mislim da je opće stanje, koje nastupa kao prva neposredna posljedica rata, najbolje nazvati stanjem strukturne krize istarskog društva u njegovim bitnim obilježjima kao polukolonijalnog, naselbinskog i agrarnog društva.

Kao i sve zaraćene zemlje ili njihovi dijelovi i Istra je u toku rata zbog materijalnih i ljudskih gubitaka doživjela pogoršanje ekonomskih i socijalnih prilika. Istarska ekonomika izašla je iz rata u svim svojim elementima, ljudskim i materijalnim, silno oslabljena.

U drugom redu je rat zaustavio kretanje svih pozitivnih tendencija u napredovanju istarskog društva, a napose njegovog hrvatskog dijela.

Rat je prekinuo i tendenciju koja se zapaža početkom 20. st. da se i u istarskom društvu, što se tiče njegovog hrvatskog dijela, i na selu i u

gradu pojavljuje u sve većoj mjeri hrvatski građanski sloj koji više ne napušta narodne redove, ne italijanizira se. Ta mlada građanska klasa, iako još uvijek ekonomski nejaka, ističe se kao sve izrazitiji predstavnik hrvatskog društva, posebno u sferi ekonomske i političke aktivnosti. Javlja se novi sloj hrvatske i slovenske inteligencije koji smjenjuje onaj iz doba narodnog preporoda u Istri. Taj novi sloj na selu predstavljaju tzv. napredniji gospodari, predstavnici obrta, a u gradu sitni industrijalci, jači obrtnici, bogatiji trgovci uz druge međuslojeve sitne buržoazije.

Zbog specifičnog sociološkog ponašanja bogatijih ljudi u gradu i na selu iz hrvatskih redova koji prelaze u tabor talijanske buržoazije faza buđenja nacionalne svijesti i organizacije slavenskog dijela istarskog društva imala je tu osobinu da je probuđena nacionalna svijest ostajala bez svoje klasne i ekonomske podloge iz redova buržoazije. Tada, pred rat, kad se post festum ona postupno stvara i uspostavlja narušena simetrija tog odnosa, tek decenij prije rata, prekida se njegovim izbijanjem ovakvo kretanje u stvaranju odnosa između ekonomske podloge i socijalne nadgradnje.

Istarsko selo je posebno u desetljeću prije rata doživljavalo snažni preporod. U tom procesu zadrugarstvo je odigralo najvažniju ulogu. Zadružni kredit s jeftinim kamatnjakom omogućavao je istarskom seljaku da se postupno rješava dugova, da kida s primitivnom agrotehnikom i uvodi naprednije gospodarenje, da se izvlači iz agrarnih zaostalih odnosa kao što su kolonat i napoličarstvo i da svoje snage posveti ozdravljenju i ekonomskom ojačanju svog posjeda. Seljak je u sve jačoj mjeri koristio stalni, premda spori proces razvoja kapitalizma, jačanje unutrašnjeg tržišta i u sve jačoj mjeri se proizvodno orijentirao na tržište i koristio takvu tendenciju općeg ekonomskog napredovanja. To je dovelo i do poboljšanja socijalnih uvjeta života na selu. Kapitalizam u razvoju pružao je istarskom seljaku, osobito sitnom, poluproletariziranom i pauperiziranom, mogućnost da se sve više zaposli izvan poljoprivrede.

Razumljivo je što je i pred oslabljenim zadrugarstvom nakon rata stajala zadaća da ponovno pritekne u pomoć istarskoj ekonomici, posebno onoj na selu. Od njega se to očekivalo.

Promjena vrhovne političke vlasti u Istri bila je ona činjenica koja je nužno odmah izazvala nagle neposredne posljedice, otvorila nove probleme, proizvela krizu. Već sama pojava imperijalističke Italije umjesto Austro-Ugarske značilo je da se ruši ranije stanje unutar odnosa istarskog društva, njegovih strukturnih elemenata. To stanje za koje bi mogli, s obzirom na relativno stabilnu vladavinu Austro-Ugarske, reći da je krajem rata predstavljalo neko stanje labilne ravnoteže, koja je stalno bila u pokretu i u korist njegovog slavenskog dijela, sada je naglo poruženo i samim tim dolazi do uspostavljanja novog stanja. To novo stanje nastaje kao rezultata rata. Trebalo je jedino vidjeti kako će se taj proces konkretno odvijati i kakve će konkretne promjene izazvati u političkim, ekonomskim i socijalnim odnosima u Istri odnosno utjecati na elemente i svojstva istarskog društva.

Raspad Austro-Ugarske izazvao je neposredne posljedice u političkoj i ekonomskoj strukturi polukolonijalnog obilježja Istre kao i u etničkoj strukturi Istre kao naseljbinskog društva.

Otvorena strukturna kriza morala se kao reakcija istarskog društva na nove promjene u političkoj vlasti očitovati u obliku političke krize. Dolazak Italije znači za hrvatski i slovenski narod da je propuštena povijesna mogućnost da se dođe do političkog oslobođenja, da se stekne politička nezavisnost i Istra ujedini sa svojim nacionalnim maticama, Hrvatskom i Slovenijom.[12] Za talijanski dio naroda ishod rata je značio političko oslobođenje ispod tuđe kolonijalne vlasti, a trebao je i značiti spajanje odnosno stapanje s materom zemljom u uvjetima potpune jednakosti.

Za slavenski dio Istre dolazak Italije značio je nešto posve drukčije.[13] U slučaju nove državne vlasti nije se radilo samo o tuđoj državi — uopće, već o talijanskoj državi, o državi zemlje koju talijanski dio istarskog naseljbinskog društva priznaje kao svoju maticu-zemlju, koja bi u budućnosti trebala u Istri predstavljati njegov politički, a i ne samo politički oslonac i snagu. Posebno je seljačko stanovništvo a to je najveći dio hrvatskog naroda u Istri, znalo da je dolaskom talijanske vlasti — istarski grad (a to je talijanski grad, to je ekonomska nadmoćnost grada nad selom, to je trgovački i lihvarski kapital u svom pohodu na istarsko selo!) postao jači, dobio novu snagu i to u prvom redu političku snagu, a s vremenom i socijalnu snagu, ekonomsku snagu i kulturno-prosvjetnu snagu. Istarsko selo, hrvatsko i slovensko selo, osjetilo je i te kako tu snagu u posljednjih stotinu godina pod Austrijom, a to mu se činilo ipak nečim drugim. Bliska budućnost pokazala je istarskom selu da se u tom pogledu nije prevarilo.[14]

Zbog toga ne mora uzeti da je doživljaj krize u slavenskom dijelu Istre izazvao interferentno djelovanje elemenata njegovog socijalno-psihološkog i sociološkog obrambenog mehanizma. Taj mehanizam je za-

---

[12] »U narodu ostaje dvojstvo. Oni postaju Talijani, državljani Italije, onako kako su prije bili Austrijanci, državljani Austrije i dvojstvo između državljanskog i narodnog ostaje« (M. Balota, n. dj., str. 256).

[13] »Između položaja u Austriji i Italiji je bitna razlika. U Austriji su oni mogli biti Hrvati, imali su škole, niže i srednje, svoj jezik u općini, na sudu i u kotaru, svoj narodni pokret. U tome narodnom pokretu je bilo borbi, pobjeda, napredovanja. U borbi su se formirale ideje i moral ljudi. Ljudi su se uzajamno pomagali, međusobno kontrolirali. Biti naš, biti dobar Hrvat je u neku ruku značilo i biti dobar čovjek, paziti na svoje postupke ...« (M. Balota, n. dj., str. 256).

[14] »Polazeći s mnogo jačih gospodarskih pozicija na kojima su se nalazili prije 1918. Talijani su kao razvijena buržoazija prema tankom sloju hrvatskog građanstva, koje se skoro potpuno poslije 1918. g. iz Istre povuklo, i ogromnoj većini pretežno siromašnog hrvatskog seljaštva, koje je u Istri ostalo osamljeno, bez građanstva i inteligencije, dobili poslije 1918. prinudnu silu državne organizacije i državnog aparata u svoje ruke, tako da su i ekonomska moć kapitala i prinudna sila državnog aparata u uzajmnom podupirnju i skladu mogli biti upotrebljeni za sistematsko podrivanje narodne svijesti i narodnog otpora osiromašjelih i izoliranih hrvatskih seljačkih masa.« (M. Balota, n. dj., str. 515—516).

konito, prirodno-nužno tražio, izazivao i stavljao u pokret, mobilizirao sve oblike njegove društvene solidarnosti u pravcu njegove obrane i pružanja otpora.[15]

Slomom Austro-Ugarske nestao je u Istri austrijski polukolonijalni vojni državni sektor ekonomike, koji je unutar istarske ekonomike predstavljao varijantu državnog kapitalizma. Goleme investicije koje je decenijima Austrija ulagala u razvoj tog sektora, a koje se nisu odnosile na proizvodnju koja bi se neposredno ticala razvoja Istre u obliku njenih glavnih privrednih grana, ipak su se prelijevale u više oblika u istarsku ekonomiku i djelovale na ekonomsko i socijalno stanje Istre.

Nagli nestanak austrijskog državnog sektora ekonomike, kojeg Italija nije trebala, otvorio je neposredno nakon rata i problem nezaposlenosti u Istri, što je kasnije, u vezi s politikom Italije u odnosu na Pulu kao ratnu luku, samo potvrdilo taj problem kao posebni problem tog razdoblja.

Naglo se gubi i odlazi iz Istre (Pule) austrijsko stanovništvo odnosno šaroliko stanovništvo iz više zemalja monarhije, uglavnom njemačko-austrijsko, koji se pojavilo kao posljedica austrijske politike naseljavanja (kolonizacije). Ta austrijsko-njemačka naselbinska komponenta iščezava čim je pala njena politička i ekonomska podloga, državna vlast Austro-Ugarske i Pula kao ratna luka, kao arsenal, kao niz ekonomskih djelatnosti vezanih na izgradnju, proizvodnju i održavanje luke. Na istarskoj zemlji ostaju kao bitna samo dva elementa naselbinsko etničko-nacionalne strukture: talijansko i hrvatsko-slovensko stanovništvo.

2. Razdoblje 1918. do 1923. g. u ogledalu ekonomskih i socijalnih promjena

Nova državna vlast u toku okupacije kao vojna vlast, zatim u vidu civilne vlasti donosi niz mjera, vrši organizaciju nove vlasti, te s jedne strane nastupa kao redovna okupaciona vlast, a s druge strane dobiva svog stalnog pratioca, novu političku vlast, fašizam, kao izraz najreakcionarnijeg dijela talijanske buržoazije. Prema tome u Istri ne samo da se pojavljuje nova imperijalistička sila umjesto stare, talijanska umjesto austro-ugarske, već talijanski imperijalizam dolazi u pratnji fašizma, s licem fašizma, iako fašizam u Italiji još nije ni na vlasti. U toj međusobnoj suradnji koja se sa strane nove talijanske vlasti u prvo vrijeme pokušava prikriti, fašistički odredi igraju ulogu političkih kaznenih odreda i unose u politički život Istre pojave nove kvalitete političkog terora

[15] »Mnoge generacije istarske borile su se na ovom krajnjem zapadnom rubu slavenstva na Jadranu za očuvanje narodnih pozicija... U kulama su se mijenjali gospodari, po gradovima činovnici i trgovci, ali je narod ostajao u selima i zaseocima, prodirao u gradove, opkoljavao ih i držao u izolaciji svojom nepobjedivom žilavošću i izdržljivošću... Kada god su nastajali prijelomi on se sav skupio, isprsio i krenuo naprijed. Tako u reformaciji, tako u napoleonsko vrijeme, tako 1918. — a najjače 1941—1946.« (M. Balota, n. dj., str. 381).

koju odlikuje kršenje svake zakonitosti, gaženje svih ljudskih i narodnih prava.

Činjenica što se fašizam u Istri predstavio kao politički izraz talijanskog imperijalizma koji uz pomoć fašističkog terora najgore vrsti misli na štetu hrvatskog i slovenskog naroda riješavati pitanje naselbinske i nacionalne strukture istarskog društva (nacionalno pitanje!) ništa ne mijenja na temeljnom ekonomskom i socijalnom porijeklu i sadržaju fašizma. Radi se o tome da je fašizam u načelu neprijatelj ne samo hrvatskog naroda u Istri, već je uperen i protiv demokratskog i naprednog dijela talijanskog stanovništva.

Akcije koje uz pomoć fašizma priprema i sprovodi nova državna vlast uvijek su smišljene i planirane. Metode su iste, ali se različito primjenjuju u odnosu na hrvatski i talijanski dio stanovništva.

Dio ekonomskih i socijalnih promjena u Istri nastaje kao rezultat primjene ekonomskih metoda, a drugi dio kao posljedica primjene vanekonomskih metoda tj. metoda političke prisile, u prvom redu fašističkog terora. Zbog toga treba i pojave koje se odlikuju nekim posebnim društvenim odnosom, a koje u ovom razdoblju u životu Istre unosi fašizam, uključiti u širi pojam socijalnih odnosa.

Sve promjene u razdoblju od 1918. g. do 1923. g. koje vrši nova država ističu se otvorenom diskriminacijom hrvatsko-slovenskog dijela stanovništva u odnosu na talijanski njegov dio, izuzev njegov proleterski i poluproleterski dio. Klasni karakter nove države bio je vidljiv od samog početka.

Ova pojava bila je od odlučnog značenja i utjecaja za stvaranje posebnog oblika solidarnosti unutar cjelokupnog proletarijata Istre. Ta solidarnost u Istri s vremenom jača i stvara društveno-političke pretpostavke da se upravo pitanje naselbinskog karaktera istarskog društva u budućnosti rješava na novi način, razumljivo u drugim povijesnim uvjetima.

Očigledne promjene koje zapažamo u ovom razdoblju tiču se pokušaja da se slomi otpor hrvatskog i slovenskog naroda, dovede do opće destrukcije hrvatsko-slovenskog dijela istarskog društva, kao i da se istarsko društvo u cjelini pripremi za one političke, socijalne, ekonomske i kulturne preobrazbe koje nova država i njena popratna pojava — fašizam namjeravaju unijeti u život naroda.

S gledišta hrvatskog i slovenskog naroda otvorena politička kriza koja nastupa s promjenom političke vlasti u Istri u ovom razdoblju pretvorila se u stvarnu opću krizu. Ona se očitovala u sva tri bitna obilježja istarskog društva.

Nova država nastoji riješiti pitanje naselbinsko-nacionalne strukture Istre na način da odnarođivanjem ili asimilacijom ukloni najbrojniji etnikon, slavenski etnikon, formiran u obliku hrvatske i slovenske nacije.

Za Hrvate i Slovence nova vlast ne znači ukidanje polukolonijalnog obilježja Istre, već jedino njegovu pogoršanu varijantu — talijansko-fašističkog tipa. Može se uzeti da je čitavo istarsko društvo, uključivo i

njegovu talijansku komponentu, došlo u određen polukolonijalni odnos s razlikom što ga je kao takvog jače osjećao hrvatski i slovenski dio Istre, ali da se objektivno odrazio i na talijanski narod u Istri. Niz okolnosti i faktora skriva suštinu tog iznijansiranog polukolonijalnog položaja Istre u cjelini.

Značajna promjena u socijalnim odnosima je eliminacija hrvatskog građanstva i inteligencije.[16] Na taj način je socijalna struktura hrvatskog naroda morbidno prestrukturirana: stvara se narod bez svoje građanske klase i inteligencije, struktura narodnog tijela ostala je bez svojih organskih dijelova. To je izvršeno metodom fašističkog terora: bila je to tipična za kasnije lice fašizma, i u odnosu na druge narode dekaptacija dijela ekonomskog, socijalnog i kulturnog bića hrvatskog naroda u Istri. Taj dio istarskog društva fašizam smanjuje na njegov seljačko-agrarni apsolut, na njegov agrarni i seljački ekonomsko-socijalni princip!

Drugim riječima istarsko društvo u svom hrvatskom dijelu pokazalo se nakon fašističke »obrade« kao agrarno društvo, ali drukčije strukture, s različitim odnosima među dijelovima, odnosima prema talijanskom gradu, prema kapitalizmu koji iz grada prodire na selo, i što je najvažnije s drukčijom otporbom moći prema naporu da ga se uništi, u njegovom nacionalnom biću. Fašističke metode pripremanja onog što dolazi u Istri — skrivale su u sebi anticipaciju njene bliske budućnosti.

Nova država pokazuje se ne samo kao država krupnog talijanskog kapitala, nego i kao država posebnog povezivanja interesa krupnog kapitala s krupnim posjedom. Ona je to bila i u Italiji, pa je to svoje obilježje prenijela i u Istru.

U ovom razdoblju nova državna vlast stvara ekonomskim i vanekonomskim metodama potrebne pretpostavke da bi riješila glavno pitanje istarskog veleposjeda, koje je, kako sam rekao, bilo otvoreno u Istri uoči rata tj. da mu pruži što više što jeftinije radne snage s istarskog sela, drugim riječima da mu pruži povoljnije uvjete za jaču sposobnost eksploatacije i akumulacije. Te pretpostavke bile su stvarane posebnim sistemom ekonomskih mjera koje su u krajnjoj liniji nužno dovele mnogog istarskog seljaka u stanje da ponovno potraži posao kod talijanskog veleposjeda u obliku kolonatskog odnosa, iz kojeg se, gle-

---

[16] »Naš je svijet u Istri prepušten posve samom sebi. Kao u Srednjem vijeku u doba feudalizma zabarikadirali su se Talijani u gradove, odakle misle selo tu divlju kampanju kultuvirati ognjem i mačem... iz gradova su istisnuli sve učitelje, svećenike, činovnike, suce i odvjetnike, koji su im smetali. U čitavoj Istri, osim Voloskoga nema više ni jednog našeg odvjetnika. Nema nijednog ni u Puli, ni u Pazinu, ni u Poreču, ni u Bujama, ni u Kopru. I nijednog našeg suca nema više ni u Puli, ni u Vodnjanu, ni u Rovinju, ni u Poreču. Ili su silom protjerani, ili su protuzakonito umirovljeni... Stari se učitelji dižu sa službe ili umirovljuju s penzijom s kojom ne mogu nijedno dijete pristojno obući. I tako su jadni ostavljeni na kušnju da izdrže ovdje na svojoj zemlji u bijedi i neprestanom strahu da im krov nad glavom ne plane ili da odu drugamo tražiti zahvalniji posao i lakši kruh. A ništa od toga se ne dešava slučajno, sve ide po točno spremljenom planu; najprije se tjera inteligencija, a kasnije će obračun s narodom biti već lakši«. (M. Balota, n. dj., str. 168—169).

dano povijesno, oslobodio, malone, — jučer! Među tim mjerama treba u prvom redu navesti mjere financijske politike (porezi i takse),[17] koje bezobzirno sprovodi u život korumpirana talijanska uprava. Tu ulazi i posebna politika cijena istarskih agrarnih proizvoda.[18]

Dosadašnji istraživači ekonomskih prilika u Istri istakli su u pogledu poreske politike pretjerano poresko opterećenje, silnu bezobzirnost prilikom ubiranja poreza i sam sistem njegovod utjerivanja (»esatorio«) na bazi zakupa kao uzrok takvog načina ubiranja te diskriminantnost politike. Diskriminacija se odnosi na cjelokupno istarsko seljaštvo u odnosu na ono u Italiji, pa se to može uzeti i kao element polukolonijalnog postupka prema Istri u cjelini. Drži se da je poresko opterećenje istarskog seljaštva bilo tri puta veće od onog u ostalim dijelovima Italije. Baš zbog takve poreske politike i nastaju u prvom redu poreski dugovi u ovom razdoblju. Tu leži uzrok tome što je mnogi seljak radije ostao kao kolon na svojem ranijem imanju nego da dalje snosi suviše golem poreski teret.

Politika cijena i poreska politika nove vlasti podrivale su temelje istarskog seljačkog gospodarstva, tjerale su ga na pljačkaški način gospodarenja,[19] tjerale ga ponovno u dugove, zaduživanje, a kasnije u nove

---

[17] »Nu zato su takse i porezi u Italiji veći nego i u jednoj državi na svijetu. Za putnicu u Austriju ili Jugoslavije treba platiti biljeg od 25 lira; međutim biljeg od 25 lira stoji 30 lira, jer treba platiti (od nove godine) 25% takse na biljeg. Dakle, taksa na taksu. Za molbu treba biljeg od 2 L, više, taksa na taksu 20 posto. Zgodno je to, i ako malo vulgarno, netko obilježio taj porezni sistem na kolodvoru, na mjestu gdje duhoviti »političari« vode svoje polemike pisanjem na zidovima: »O stupido governo, io ti ringrazio, que almeno qui non pago dazio« (»Glupa vlado, zahvaljujem ti što bar ovdje ne moram da uplatim carinu«. (M. Balota, n. dj., str. 172).

»Na proizvodnju vina udarili su Talijani do sada u Istri nečuven porez: 16 lira po hektolitru. Porez mora da plati svaki producenat, bez obzira na to da li vino prodaje, potroši doma ili daruje. Istarski bi seljak imao da plati danas u lirama onoliko poreza koliko prije rata nije za vino ni dobio, dok u isto vrijeme njegova nadnica, ako radi kod trgovca ili tvorničara u gradu, iznosi samo 10 lira, dakle, nimalo više od onoga što bi dobar radnik bio zaslužio prije rata.« (M. Balota, n. dj., str. 169).

[18] »Nova talijanska vlast preko politike cijena favorizira poljoprivredne proizvode Italije ukoliko oni mogu zamijeniti istarske proizvode. Onemogućuje se izvoz istarskih vina, štoviše, omogućuje se uvoz talijanskih vina u vinorodnu Istru. U tu svrhu donose se odredbe o jačini posebno bijelog, posebno crnog istarskog vina, znajući već unaprijed, da ona nemaju traženu jakost, a kao uvjet da se to vino može staviti u promet. Cijena istarskom vinu prvih godina talijanske okupacije kretala se oko 4 L, dokle je već 1931. pala na 1,20 L, a kasnije još i više«. (M. Balota, n. dj., str. 169).

[19] »A kako žive naši. Sretni su oni koji mogu da vežu kraj s krajem, da ne prodaju zemlju i da se ne zadužuju. Muče se svakojako, najviše s prodajom vlastitog drva. Više se drva isjeklo u Istri ove zadnje tri godine (M. Mirković to piše 1922. g. — J. M.), nego li prije dvadeset godina. I stare šume, koje se nisu sjekle što ljudi pamte padaju sada žrtvom. Dobitak je pritom gotovo smiješan. Muči li se čovjek cio dan u šumi zaradi 7 do 8 lira. Da se to može preračunati u jugoslavenske krune, izašla bi neka svota, ali ovdje lira ima vrlo nisku kupovnu snagu. U Puli se ne može živjeti, ako se ne troši 15 do 20 lira«. (M. Balota, n. dj., str. 171—173).

realne ovrhe (dražbe). Seljak je stenjao pod jarmom nepodnosivih poreskih tereta.

Svu složenost i međusobnu povezanost interesa pojedinih dijelova istarskog društva kao naselbinskog, polukolonijalnog i agrarnog u uvjetima nove države vidimo upravo u tome kako se u Istri postavljalo pitanje obnove istarskog zadrugarstva. To nije bilo jedino pitanje ekonomsko, već i pitanje socijalno, socijalno-psihološko i pitanje održavanja snaga narodnog otpora, političkih snaga hrvatskog i slovenskog dijela stanovništva.[20] Nova država, ako i nije u ovom razdoblju poduzimala neke posebne mjere protiv obnove zadrugarstva u Istri, nije tu obnovu ni pomagala, već je smišljeno stvarala pretpostavke da ga kasnije uništi u vrijeme, na način i u cilju koji će joj najbolje odgovarati.

Opće privredne poteškoće koje su se pokazale već kod promjene državne vlasti kao što su pad vrijednosti novca, poteškoće u zamjeni starog novca za novi novac, predstavljale su dopunske poteškoće oko obnove istarskog zadrugarstva. Ponešto pokrpano zadrugarstvo u ovom razdoblju nije moglo istarskom seljaku pružiti onu pomoć koju je on od njega očekivao.

U oblikovanju socijalnih odnosa u Istri ne malu ulogu igrala je i talijanska uprava koja se u odnosu na upravu u doba Austro-Ugarske nije istakla ničim boljim. Bila je korumpirana zbog vrlo slabih plaća, tako da je talijansko činovništvo bilo prisiljeno tražiti druge izvore svojih prihoda.[21]

Temeljno pitanje istarskog društva kao agrarnog društva, njegovo agrarno pitanje nije bilo riješeno. Nova talijanska vlast u ovom razdoblju ne pokazuje nikakve volje da progresivno riješi to pitanje kao pitanje najvećeg dijela istarskog stanovništva. Štoviše, očigledno je da

---

[20] »Zadrugarstvo je u Istri bilo prije rata u punom cvatu. Danas su zadruge ili zatvorene ili nemaju sredstava za život. Mnogi su imali svoje krune, uložene u novčanim zavodima na teritoriju, koji je pripadao Jugoslaviji, pa su danas bez imetka jer im novac nije bio izmijenjen po talijanskom kursu 60 lira za 100 kruna. Pitanje izmjene toga novca postalo je mirovnim ugovorom internacionalno, i zadruge čekaju! Kod seljaka u Istri imade oko desetak milijuna starih kruna. Čekali su jadnici Jugoslaviju, držali krune i nisu htjeli lire i tako im propade imetak«. (M. Balota, n. dj., str. 169).

Napori na podizanju i obnovi istarskog zadrugarstva u očajnim uvjetima 1918—1923. g. imali su za cilj da sačuvaju, kako to kaže M. Mirković, »...dva nesavladana i neosvojena uporišta narodnog života: prvo je bila zemlja, rad na zemlji i stupanj nezavisnosti ekzistencije seljaka od poljoprivredne proizvodnje, a s time i stupanj nezavisnosti seoskog života od stalnog zaposlenja u talijanskim poduzećima ili službama; drugo uporište bio je kolektivni život sela, značaj seoske majke i materine riječi na razvitak djeteta, utjecaj žene na muža, utjecaj kolektivnog života i solidarnosti seoskog kolektiva na život pojedinaca«. (M. Balota, n. dj., str. 517—518).

[21] »A uprava talijanska! Jao onome, koji nešto moli, a nema čime da obdari činovnika. Činovnici su plaćeni vrlo loše, 400 do 800 lira mjesečno, te su prisiljeni da traže drugo vrelo dohodaka. Tko ima novaca ili jaja ili šunku može dobiti sve povlastice. Tko nema čine da daruje čeka mu molba mjesece, sad na to da bude »protokolirana«, sad na tajnika kancelarije, sad na »potpis«, — i na svršetku mu biva odbijena.« (M. Balota, n. dj., str. 172).

ona priprema tlo za njegovo reakcionarno rješavanje. Nova vlast je, doduše, na svoj način »oslobodila« istarsko seljaštvo. »Oslobodila« ga je od vlasništva nad zemljom, nad temeljnim sredstvom njegove samostalne proizvodnje. Istarski seljak postao je »slobodan« da kao slobodna radna snaga ode na rad gdje ga je mogao naći, da ulazi u radni odnos koji mu se činio najbolji u to vrijeme, da emigrira na rad u strane zemlje, da radi na veleposjedu ili bilo gdje.[22] Oni koji su ostali na selu živjeli su na skrajnje skromni način i nastojali da se održe na malom posjedu i na malom prostoru![23] Drugi su sjedinjavali najraznovrsnije poslove s agrarnim zanimanjem u borbi da se u to vrijeme održe.

Ekonomske i političke mjere nove države dovodile su do nezaposlenosti u gradu i na selu. Već samim raspadanjem polukolonijalnog državnog sektora u Puli takve mogućnosti bile su širom otvorene. Na taj način zaoštreno je pitanje istarske radne emigracije, pošto je fenomen političke emigracije već bio očigledan.

Ovo razdoblje pokazalo je da je istarsko društvo kao agrarno društvo trebalo zadržati tu svoju karakteristiku i u okviru nove države. Ta je država jedino, za razliku od stare, pružala talijanskom veleposjedu daleko više pomoći u naporu da to agrarno društvo prestrukturira eko-, nomski i socijalno kako im obojici bude najbolje odgovaralo. Te ekonomske i socijalne transformacije istarskog društva kao agrarnog društva ovog razdoblja koje se u njemu tek započinju našle su djelomično svoj logičko-povijesni završetak u 1927. g. kad je donesen zakon o jedinstvenim ugovorima za sklapanje kolonatskih odnosa. Ti ugovori, naime, pokazali su sve teže stanje i sve gore uvjete u kojima se našao neposredni proizvođač u takvom odnosu.

---

[22] »Sva je istočna Istra od Kastva i Učke do rta premanturskoga jadan, goli krš. Čićarija je nekad slala preko čitave zime radnike na rad u Trst i na Rijeku, Liburnija svoje mornare na ocean i preko oceana, Puljština radnike u kamenolome uz Raški zaton, Budavu i Pulu, u puljski arsenal i krapanjski rudokop. Sav taj svijet, koji je živio na toliko različitih načina, mučio se na toliko raznih poslova, ostao je talijanskom okupacijom bez kruha i zarade. Rijeka i Trst ne rade, a da bi radili, Italija imade i suviše svojih besposlenih ruku i naši bi tamo teško našli zarade. Brodovi ne rade i stari su mornari doživjeli sada pod novim »suncem«, da moraju mjesece i mjesece čekati na »turan«, da dođe njihov red i da se mogu ukrcati. Mnogi se i ukrcavaju, doplove do Amerike, i tamo raskrcaju, očekujući, da će barem u Americi naći »Ameriku«, »Kaliforniju«. Puljski je arsenal mrtav. Kamenolomi južne Istre ne rade, jer se u Italiji ništa ne gradi, a doprema izrađenog kamena u Zagreb ili Beograd došla bi preskupo. Zato i bježe obitelji i pojedinci u Jugoslaviju da rade bilo što i bilo gdje. Ostavljaju stara ognjišta, da na mjesta pitome slavenske gostoljubivosti nahrupi sirovi otimač«. (M. Balota, n. dj., str. 167—168).

[23] »Snaga našeg otpora je bila sposobnost izdržati na malome, ili kako bi se aktuelnim terminom reklo: snaći se i ostati na malom životnom prostoru«. (M. Balota, n. dj., str. 498).

»Narod, to je istarski seljak, znao je biti miran i onda kad mu je bilo najgore. Njegove zalihe mira, strpljenja i izdržljivosti bile su nepresušne.

Zar bi drukčije mogao na kamenoj maloj parceli da izdrži stoljećima? Zar bi drukčije mogao da podnosi duboke političke i ekonomske promjene kao što podnosi buru, grad, sušu i bolest?« (M. Balota, n. dj., str. 499).

Na svaki način bilo je ekonomskim i političkim sredstvima stvoreno stanje općeg podvrgavanja sela, posebno hrvatskog sela, omogućeno napredovanje talijanskog kapitala na selo, ali sada u novim uvjetima i s novim mogućnostima.

S razdobljem 1918. g. do 1923. g. počinje ono teško doba u životu hrvatskog i slovenskog naroda, za kojeg je M. Mirković kasnije skovao izraz »stadij propadanja«. On kaže da je to bilo doba gubljenja jedne narodne pozicije za drugom, koju su u Istri teškim naporom podigle i zauzele generacije u više od pola vijeka. Bio je to početak života hrvatskog naroda u Istri pod Italijom koji se nije razvijao prirodno, normalno i ravnomjerno, nego u grčevima, pod žestokim stranim pritiskom, u procesu odnarodnjavanja, kidanja veza s prošlošću, kidanja svih veza s glavninom hrvatskog naroda u Jugoslaviji (1.169—170).

Premda sav taj planski, sistematski smišljen i raznovrstan pritisak nije mogao, a da ne ostavi traga u narodnoj svijesti i osjećajima, treba reći da je taj pritisak naišao na jedinstven narodni otpor, čiju podlogu pronalazim upravo u onom, što smatram da su sociološke kvalitete i socijalno-psihološke osobine istarskog društva kao agrarnog društva u tom razdoblju. Držim da tipične kvalitete tog društva upravo u kriznim njegovim vremenima pokazuju pojave pojačanog spajanja, dinamičke interferencije širih interesa i solidarnosti socijalno i ekonomski nejednakih, kadkada i opozitnih elemenata u strukturi istarskog društva. Odatle i njegova silna otporna snaga. Daleko stvar ide lakše kad se radi o tako bliskim saveznicima kao što je istarski seljak i istarski radnik. Osjećanje sociološke bliskosti seljaka i radnika, pogotovo kad se radi o radnicima iz bliže okoline, dovodi do uzajamnog podupiranja političkih i ekonomskih zajedničkih akcija, sve do borbe i oružanih sukoba.

Ukazao sam ranije kakve vrste kriza doživljuje istarsko društvo kao naselbinsko, polukolonijalno i agrarno društvo. Koincidencija takvih oblika krize i njihovo doživljavanje sa strane naroda, stvarala je i stvorila jedinstven otpor naroda u Istri, koji mu je omogućio da opstane, da se sačuva i da stvara pretpostavke za konačno nacionalno i socijalno oslobođenje i za pretvorbu svog društvenog bića u novu kvalitetu.

IV. POVIJESNI SMISAO RAZDOBLJA OD 1918. DO 1923. GODINE

Kratko razdoblje od 1918. g. do 1923. g. imalo je za razvoj budućih socijalnih i ekonomskih odnosa u Istri prijelazno, ali odlučno značenje. To je doba u kojem talijanski fašizam nastoji političkim i ekonomskim mjerama slomiti otpor hrvatskog i slovenskog naroda i pripremiti tlo za njihovo odnarođivanje i asimilaciju. Istovremeno pokazuje fašizam želju da čitavo istarsko društvo, uključivo i talijanski dio, pripremi za buduće političke, socijalne, ekonomske i kulturne preobrazbe koje bi odgovarale interesima talijanskog krupnog kapitala i veleposjeda. U tim teškim uvjetima fašističkog terora i ekonomskog upropaštavanja Hrvati

i Slovenci pružaju snažan otpor fašizmu zahvaljujući novim socijalnim i političkim vezama koje se stvaraju između istarskog seljaštva i radništva, te naprednih dijelova talijanskog naroda. Zahvaljujući u prvom redu jedinstvenom narodnom otporu, čija je snaga proizlazila iz sociološke kvalitete i socijalno-psiholoških osobina hrvatskog i slovenačkog dijela istarskog društva kao agrarnog društva, bilo je moguće stvarati pretpostavke za buduće nacionalno i socijalno oslobođenje. Te su pretpostavke istovremeno omogućavale da se na humanistički način riješe i ostala pitanja istarskog društva kao naselbinskog polukolonijalnog i agrarnog društva.